

УДК 336.02

АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПОДАТКОВОЮ ПОЛІТИКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ УКРАЇНИ

Ставицький А.В.,

к.е.н., доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Annotation

The paper analyzes the role of shadow economy in the world, the author shows the interrelation between levels of shadow economy in different countries. Based on data for 88 countries of the world the relationship between the level of shadow economy and economic growth, the tax burden is presented. Special attention is paid to analysis of such dependencies for Ukraine.

Анотація

У роботі проаналізовано роль тіньової економіки у світі, показаний взаємовплив рівня тіньової економіки у різних країнах світу. На основі даних по 88 країнах світу представлено взаємозалежність між рівнем тіньової економіки та показниками економічного зростання, податковим навантаженням. Особлива увага приділена аналізу отриманих залежностей для України.

Ключові слова

Податкова політика, тіньова економіка, ВВП, модель, податковий тягар

I. Вступ

Тінізація економічних відносин є однією з найбільш істотних перешкод щодо забезпечення стійкого економічного розвитку, підвищення добробуту, рівня і якості життя населення та зміцнення національної безпеки держави. Проблема тінізації є актуальною для всіх без винятку країн світу. Крім того, у глобальному масштабі ця проблема як негативне соціально-економічне явище має тенденцію до загострення.

У 70-х роках ХХ століття виникає великий інтерес до процесів тінізації, що обумовлено значним розростанням тіньового сектора економіки, його

проникненням в різні сфери економічних і суспільних відносин майже в усіх країнах світу.

На сьогоднішній день під тіньовою економікою розуміється економічна активність та доходи, що отримуються при уникненні від державного регулювання, оподаткування чи спостереження. Це означає, що суб'єкти тіньової економіки не сплачують податки на доходи, прибутки фірм, ПДВ, соціальні внески, не дотримуються вимог трудового законодавства (мінімальна заробітна плата, максимальний робочий день, стандарти безпеки, тощо), не подають звітність про свою діяльність.

Рівень тіньової економіки, її кількісні та якісні параметри залежать від конкретних економічних, політичних, соціальних, історичних та культурних особливостей країни. Передумови поширення тіньових економічних відносин в Україні виникли ще до здобуття нею незалежності [6].

Згідно зі ст.7 Закону «Про основи національної безпеки України» [4] серед інших факторів визнано загрозою національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері тінізацію національної економіки. Держава несе величезні збитки через наявність таких ганебних взаємопов'язаних факторів як корупція та тіньова економіка. Опосередковані збитки призводять до відтоку кваліфікованої робочої сили з України, втрати мотивації до сумлінної праці.

А.Баланда [1] підтверджує, що найбільш актуальними соціальними складовими національної безпеки є демографічна криза, зростання майнового розшарування громадян, зростання рівня бідності, негативні тенденції розвитку ринку праці, "тіньова" економічна діяльність та корупція. На думку автора дослідження «лише прямі втрати від корупції в системі взаємовідносин "підприємець–чиновник" становлять 18 – 22 % ВВП України», що безперечно вимагає суттєвого коригування економічної політики в країні.

Проблемам тіньової економіки та методам боротьби з ними присвячена книга Ю.Латова та С.Ковальова [3]. Як було показано у їх дослідженнях, «без урахування обсягів тіньового сектора економіки в Україні, де він досяг

тотальних масштабів, стало неможливим проведення макроекономічного аналізу та прийняття ефективних управлінських рішень і законодавчих актів, спроможних обмежити пагубний вплив цього явища на офіційну економіку країни. Недооцінка впливу тіньової економіки та її обсягів призводить до серйозних помилок при визначенні макроекономічних показників офіційної економіки, неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, тактичних і стратегічних прорахунків на державному рівні»[2].

Тіньова економіка нелегально існує паралельно з офіційною, реалізуючи свої можливості через негласні і незаконні канали, що дозволяє одержувати прибутки за рахунок інших сфер діяльності, використовуючи незаконні методи, зокрема: ухилення від оподаткування, злочинство, екологічний вандалізм, випуск шкідливих для здоров'я людей товарів тощо [5].

Як і будь-яке складне економічне явище, тіньова економіка має свої переваги та недоліки. До недоліків зазвичай відносять: втрати бюджету, збільшений податковий тиск на легальну економіку, зниження ефективності макроекономічної політики, погіршення умов конкуренції, криміналізація суспільства, зниження соціального захисту населення, викривлення статистичної інформації, моральні проблеми у суспільстві, пов'язані з нерівномірністю та несправедливістю розподілу доходів. В той же час позитивні моменти тіньової економіки полягають у зменшенні безробіття, отримання додаткових доходів, отримання нового досвіду частиною робітників, легша адаптація до нових економічних умов.

Згідно з дослідженням Deutsche Bank [8] країни з майже відсутньою тіньовою економікою та країни з високим рівнем тінізації в меншій мірі постраждали від рецесії світової економіки, ніж країни з середнім рівнем тінізації.

Вважається, що економіка втрачає керованість, а економічна політика стає неефективною, якщо щорічний обіг у сфері неформальної економіки становить більше 30% ВВП, а кількість зайнятих у ній – 40%. За оцінками Світового

банку, в Україні вже у 2007 році неформальний сектор сягав приблизно 50% офіційного ВВП (липень 2007р.).

Як бачимо, майже половина економіки України знаходиться в тіні, що є наслідком неефективності економічної політики держави. Якщо до 2008 року даний показник мав тенденцію до зниження, то світова фінансово – економічна криза спричинила зростання тіньового сектору за останні два роки. Все це обумовлене значною залежністю економіки України від інших країн, слабкістю національної валюти, нерозвиненістю кредитного ринку та нездатністю держави підтримати національного виробника. Підприємства різних галузей стикнулися з проблемою кризи, що змусило їх перевести частину своєї діяльності в тіньовий сектор, а це в свою чергу спричинило зниження дохідної частини бюджету країни і збільшення його дефіциту.

Як зазначено у національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави»[7], підготовленій вченими НАН України, тіньовий обіг найбільше присутній у таких сферах діяльності: торгівля (80%), будівництво (66%), нерухомість (60%), гральний бізнес (53%), громадське харчування (53%), засоби масової інформації (53%), транспорт і перевезення (46%).

Значною складовою тіньової економіки є оборот приватних підприємств, який як правило не відображається або лише частково відображається у фінансовій звітності. У деяких малих підприємств обсяг тіньових операцій може досягати 80-90%.

II. Постановка завдання

Метою роботи є визначення впливу тіньової економіки на розвиток економіки України у порівнянні зі світовою практикою, де пильна увага приділяється саме порівнянню рівня тінізації економіки серед різних країн.

III. Результати

Для отримання коректних порівняних значень у цих країнах була побудована економетрична модель [9]. У якості залежної змінної виступав рівень тінізації економіки всіх країн світу, незалежними змінними було обрано:

розмір державних видатків до ВВП, податкове навантаження на економіку, рівень безробіття, рівень ВВП на душу населення, рівні зростання ВВП та робочої сили. Модель тестувалася на даних 162 країн по вибірці 1994-2007 рр., на основі якої було обраховано рівні тінізації економіки за наведений період.

Відповідно до цієї моделі рівень світової тіньової економіки протягом останніх років зменшився з 34 до 31%, проте спостерігається суттєва регіональна відмінність у рівні тінізації економіки. Серед 25 найбагатших країн середній рівень тіньової економіки з 1999 року по 2007 рік зменшився з 17,7 до 16,6%. В той же час у перехідних країнах Східної Європи та колишнього СРСР ця частка зменшилася з 36,9 до 32,6%. Серед 98 країн, що розвиваються, частка тінізації економіки зменшилася з 37,0 до 35,1%. Україна за цим дослідженням має невтішні показники, які перевищують результати всіх країн-сусідів. Зокрема, якщо у 1999 році тіньова економіка складала 52,7%, то у 2007 році її рівень оцінювався у 46,8%, що значно більше рівня Білорусі (43,3%), Російської Федерації (40,6%), Молдови (44,3%), Польщі (26%), Туреччини (29,1%), Словаччини (16,8%).

Враховуючи ці показники слід зазначити, що високий рівень тінізації економіки не може бути пояснений виключно зовнішніми чинниками або складнощами побудови ринкової економіки. За інших рівних умов, тіньова економіка в Україні повинна складати частку, близьку до країн-сусідів. Таким чином, щонайменше 6% і щонайбільше 30% від ВВП є та тіньова складова, яка пов'язана виключно з внутрішніми факторами функціонування української економіки. Очевидно, що саме ця величина має стати резервом зростання економіки при зміні «правил гри» оподаткування та бюрократизації країни.

Для обчислення додаткового можливого ресурсу до бюджетів всіх рівнів слід згадати, що податкове навантаження становить близько 22,7%. Таким чином, до бюджету можна додатково залучити від 1,4 до 6,8% від ВВП без збільшення податкового тягаря. Іншими словами можна зменшити податковий тягар на зазначену суму без втрат для бюджету у випадку ліквідації диспропорцій у рівні тіньової економіки в Україні.

Для подальшого аналізу на основі World Bank national accounts data [10] та модельних даних оцінки тіньової економіки [9] зберемо інформацію про податкові надходження, ВВП на душу населення, зростання ВВП та розмір тіньової економіки всіх країн світу. За базу був обраний 2007 рік, як останній перед світовою фінансовою кризою. Дані по 2009 року існують лише за малою кількістю країн, що звужує можливості аналізу. Серед країн були обрані лише ті, для яких існує інформація по всіх 4 пунктах.

На основі представлених даних проаналізуємо залежність між показниками економічного розвитку країн світу. Найбільший рівень тіньової економіки спостерігається в країнах, у яких рівень оподаткування становить від 12 до 20% від ВВП. Проте говорити про пряму залежність між цими показниками недоречно, оскільки навіть в цій групі країн представлені держави з вкрай низьким рівнем тіньової економіки. В той же час високі податки (на рівні більше 25% від ВВП) фактично гарантують розмір тіньової економіки менше 33% від ВВП. Цікавим є приклад Лесото, де при податковому навантаженні у 55% від ВВП рівень тіньової економіки складає приблизно 29%.

Більшість розвинутих країн має рівень податкового тягаря більше 20% від ВВП. В той же час значна група країн, маючи рівень податкового навантаження від 9 до 30%, не демонструє достойний рівень доходів громадян (менше 10000 дол.США).

Не можна також показати суттєву залежність між рівнем податкового тягаря та економічним зростанням у країні. Країни з рівнем податків від 20 до 40% від ВВП в цілому характеризуються трохи більшим рівнем зростання (5,5% проти 4,5%). Проте така залежність не має однозначного характеру.

Більш яскраву залежність взаємозв'язок між рівнем тіньової економіки та рівнем ВВП на душу населення. Більш багаті країни характеризуються набагато меншим рівнем тінізації економіки. Якщо в групі країн, у яких ВВП на душу населення до 10000 дол.США лише 3 країни мають рівень тінізації менше 20%, то для країн з рівнями доходів від 30000 дол.США на особу рівень тінізації

лише в 2 державах перевищує 20%. Слід також зазначити, що виключно серед багатих країн можна знайти показники тінізації менше 10%.

Високі темпи зростання можуть демонструвати країни з низьким та з високим рівнями тінізації економіки. Проте потрібно відмітити, що при надзвичайно всякому рівні тінізації (більше 60%) неможливо досягти економічного зростання принаймні на 3%.

Також виявляється, що багаті країни можуть досягати зростання до 6% ВВП, проте в середньому їхнє зростання оцінюється на рівні 3-4%. Бідніші країни, як правило, досягають більших темпів економічного зростання (5-8%), проте не слід забувати, що суттєва різниця в доходах між країнами за таких умов буде тільки поглиблюватися.

Для України ситуація дещо відрізняється від світової практики. Зокрема, між рівнем тіньової економіки та рівнем ВВП на душу населення в Україні у 1999-2007 роках спостерігається очевидна обернена залежність: чим менший рівень тінізації, чим вищий рівень життя населення. Найкраще цю ситуацію ілюструє логарифмічний тренд:

$$y = -3,75\ln(x) + 76,29, R^2 = 0,97, \text{ де}$$

y – рівень тіньової економіки, %,

x – рівень ВВП на душу населення у дол. США.

Таким чином, зменшення тіньової економіки на 1% сприяє збільшенню у доходах на одну особу приблизно на 82 дол.США.

Залежність між рівнем тіньової економіки та рівнем податкового тягара в Україні у 1999-2007 роках може бути представлена у вигляді:

$$y = -0,84x + 61,97, R^2 = 0,64, \text{ де}$$

y – рівень тіньової економіки, %,

x – рівень податкового навантаження.

Зокрема, збільшення податного навантаження на економіку на 1% призводить до зменшення рівня тінізації на 0,85%.

Взаємозв'язок між рівнем ВВП на душу населення та рівнем податкового тягара в Україні у 1999-2008 роках можна продемонструвати прямою

залежністю: чим вищий рівень оподаткування, тим вищий рівень доходів громадян. Економетрично це можна проілюструвати за допомогою моделі:

$$y = 429,79x - 4735, R^2 = 0,72, \text{ де}$$

y – рівень ВВП на душу населення у дол. США;

x – рівень податкового тягаря, %.

Це означає, що збільшення на 1% рівня податкового тягаря призведе до збільшення рівня ВВП на душу населення на майже 430 дол. США. Очевидно, що така ситуація свідчить про значні ухиляння від сплати податків, що вимагає рішучих дій влади.

IV. Висновки

Підводячи підсумки можна зазначити, що в Україні спостерігається надзвичайно високий рівень тіньової економіки, який гальмує розвиток країни. Дослідження свідчать, що економіка готова до збільшення рівня податкового тягаря, що за справедливого адміністрування призведе до збільшення ВВП на душу населення та податкових зборів. Порівняння з міжнародною практикою засвідчує, що лише країни з високим рівнем доходів гарантують свою економіку від високого рівня тінізації.

Не менше 6% ВВП нашої країни складає та тіньова складова, яка пов'язана виключно з внутрішніми факторами функціонування української економіки. Зміна рівня оподаткування та бюрократизації країни може надати можливість додатково залучити до бюджетів всіх рівнів не менше 1,4% від ВВП без збільшення податкового тягаря.

Література

1. Баланда, А. Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України: монографія [Текст] / А.Л. Баланда; НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень. — К., 2008. — 414с.
2. Гончарова, В. О. Взаємозв'язок офіційної та тіньової економіки в умовах ринкової трансформації [Текст]: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / Гончарова Вікторія Олексіївна; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2001. — 16 с.

3. Латов, Ю.В. Теневая экономика: Учебное пособие для вузов [Текст]/ Ю.В. Латов, С.Н. Ковалев. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
4. Про основи національної безпеки України [Текст]: закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради – 2003.– № 39. – С. 351.
5. Трущенко, О.О. Тіньова економіка як негативний фактор економічної безпеки України [Текст] / О.О. Трущенко // Культура народів Причорномор'я. — 2000. — N13. — С. 54-57.
6. Турчинов, О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки [Текст] / О.В. Турчинов; НАН України; Інститут Росії. – К., 1996. – 199с.
7. Яценко, Н. Економіка України 1999–2008: втрачене десятиліття [Текст] / Н. Яценко // Дзеркало тижня. – № 51 (779) 26 грудня — 14 січня 2010.
8. Deutsche Bank: Теневая экономика спасет Европу: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.k2kapital.com/news/90580/>
9. Schneider, F., Buehn A., Montenegro C.E. Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. [Текст] / F.Schneider, A.Buehn, C.E.Montenegro; The World Bank, Policy Research Working Paper 5356. – July 2010.
10. World Bank national accounts data [Електрон.ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/>